MORFOSINTAXA ARTICOLULUI ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE ACTUALE

VICTORELA NEAGOE

În cele ce urmează, ne propunem să efectuăm o s i n t e z ă asupra categoriei lexico-gramaticale a articolului (la numele comune şi la numele proprii de persoană) în dacoromâna actuală, să stabilim i n v e n t a r u l de forme şi variante, a r i i l e g e o g r a f i c e şi d i s t r i b u ţ i a particularităţilor formale şi sintactice, ţinând seama şi de coocurenţa formelor aflate într-un raport de variaţie liberă.

Studiul de faţă, elaborat pe baza corpusurilor de texte dialectale publicate (inclusiv cele culese în afara graniţelor României, în Ungaria, Bulgaria, Ucraina şi Federaţia Rusă), a (micro)monografiilor dialectale[1], a contribuţiilor referitoare exclusiv la particularităţile arhaice ale articolului, coroborate cu datele cuprinse în atlasele lingvistice generale şi regionale, îmbină, din punct de vedere metodologic, descrierea sincronică cu cea diacronică.

În comparaţie cu atestările din secolele anterioare, articolul se caracterizează, la nivelul graiurilor dacoromâne actuale, printr-o remarcabilă stabilitate lingvistică.

1. ARTICOLUL HOTĂRÂT ENCLITIC

1.1. Articolul enclitic (masculin şi neutru) de nom.-acuz. sg. **-(u)l** se c o n s e r v ă în arii marginale şi izolate ale dacoromânei, în raport de variaţie liberă cu **-u** (care, la nivelul limbii vorbite, a preluat funcţiile articolului enclitic **-(u)l**):

– Ţara Moţilor: *bătrân**ul***[2]*, fag**ul**, frâ**ul**, urs**ul*** (cf. Papahagi 1925b: 70, 79, 83; Şandru 1934: 207, 221, 223; ALRT: 57, 63–64, pct. 95; Petrovici 1939: 124–125, 151–152, 165–166; Tratat: 303). Cercetările efectuate în ultimele două decenii ale secolului al XX-lea confirmă persistenţa articolului **-(u)l(u)**, în acelaşi raport de variaţie liberă cu **-u** (cf. Neagoe, *Apuseni*). Articolul **-(u)l** poate fi urmat de *-u* final

[1] În descrierile referitoare la morfosintaxa diferitelor unităţi teritoriale, articolul nu a fost tratat consecvent şi sistematic, deoarece s-au urmărit, mai ales, particularităţile relevante, distinctive, zonei cercetate, sau posibila încadrare a lor în cele două subdialecte: unul nordic, iar celălalt sudic.

[2] Exemplele nu au fost redate în transcrierea fonetică utilizată în materialele dialectale excerptate, nefiind relevantă din punctul de vedere al morfosintaxei dialectale.

FD, XXXI, Bucureşti, 2012, p. 34–62

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

afonic, dar şi silabic: *cu frâ**ulu**-n cap, în juru**lu** di-on an* (Şandru 1934: 207, 223; cf. Pavelescu 1945: 94); *cu clopu**lu**-n cap* (ALR II, s.n., VI, h. 1648, pct. 95). E. Petrovici (1988: 50) nota în caietele de anchetă faptul că şi copiii rostesc **-ulu**.

Sporadic, a fost notat în sud-vestul Transilvaniei: *fecio**rul**, s-au împlinit timpul* (Şandru 1935: 162, 207); *În capet**ul** lunciei* (Densusianu 1915: 45, 199; cf. Şandru, Brânzeu 1933–1934: 202, 221);

– în unele zone ale subdialectului moldovenesc (Bucovina de nord, Transnistria şi sudul Basarabiei): *bărbat**ul**, ciocan**ul**, sat**ul*** (cf. S. Pop 1941: 430; ALRT: 168–170, 172, pct. 386, 399; Petrovici 1988: 374, pct. 399; Tratat: 219–220; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 94);

– în graiurile dacoromâne vorbite pe malul drept al Dunării, în Bulgaria: *bubat**ul**, pământ**ul*** (Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVII).

În restul teritoriului dacoromân, la fel ca în secolele precedente, articolul **-(u)l** nu se mai rosteşte, funcţiile acestuia fiind suplinite de vocala precedentă **-u**.

În arii marginale ale dacoromânei se menţine **-(u)l** la numele proprii masculine:

– în aria transnistreană (între Nistru, Bug şi Doneţ): *Creţ**ul**, Lung**ul*** şi în cea bucovineană: *Lup**ul**, Onci**ul*** (cf. S. Pop 1941: 430; Tratat: 219; Zagaevschi 1990: 9–10; Marin, Mărgărit, Neagoe 2005: 12);

– în Ţara Moţilor: *Boc**ul**, Flutur**ul*** (Papahagi 1925b: 66–69); *Paşc**ul** Drili* (Petrovici 1939: 167);

– în Ţara Haţegului: *Grăi Ion**ul*** (Densusianu 1915: 166);

– în graiurile româneşti de pe malul drept al Dunării, în Bulgaria: *Rad**ul*** (cf. Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVII).

Menţionăm forma articulată *tată**le*** la nom.-acuz. sg., înregistrată în Maramureş: *tatăle* (*de la sluga meu*) (ALRM II, s.n., IV, h. 1315, pct. 353; cf. Papahagi 1925 a: LXVI) şi în Bistriţa-Năsăud: *o dătuit din **tatăle** ficiorului* (TDBN: 171, 345; cf. Istrate, Turculeţ 1971: 202).

În unele localităţi din Mărginimea Sibiului, articolul **-le** prezintă varianta **-lea** la nom. sg. al substantivelor masculine de declinarea a III-a: *cărbune**lea**, mire**lea*** şi la nom. pl. al substantivelor feminine şi neutre: *bube**lea**, cosâţâ**lea**, zile**lea**; oauă**lea**, picioare**lea*** (Păcală 1915: 130, 216, 219–220, 247; cf. Petrovici 1988: 130).

Substantivele masc. şi fem. cu nom.-acuz. pl. articulat în **-ii** prezintă articolul contras cu desinenţa numelui, în majoritatea graiurilor dacoromâne: *părinţi / părinţî* (în funcţie de caracterul consoanei precedente), cu excepţia unor graiuri moldoveneşti (inclusiv cele transnistrene) şi maramureşene care păstrează (nu exclusiv) atât d e s i n e n ţ a, cât şi a r t i c o l u l; *băieţ**îi**, dânş**îi**, părinţ**îi*** (S. Pop 1941: 458, pct. 434, 445; cf. ALRM I, II, h. 211, h. 213; ALRT: 191, pct. 463, 478, 646); *păcurar**ii**, dračâ**i*** (Papahagi 1925a: LXVI).

1.2. F o l o s i r e a a r t i c o l u l u i h o t ă r â t.

1.2.1. În graiurile din nord-vestul Transilvaniei, prenumele masculine, terminate în consoană, urmate de un determinant – nume propriu, primesc articolul hotărât **-u**: *Toader**u** Mărini, Pamfil**u** lui Cuchioiu, Ioan**u** li Bogdan* (Petrovici

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

1988, pct. 219, 228, 272, 284, 310, 346; cf. Teaha 1961: 91; Muşlea 1932: 216; Iancu 1964: 555). Determinarea prenumelui masculin prin substantive grade de rudenie sau printr-un atribut pronominal impune, de asemenea, apariţia articolului: *Simion**u** mătuşii, Gligor**u** nost* (Iancu 1964: 555). Numele proprii masculine, terminate în *-ă, -e* primesc articolul hotărât enclitic specific femininelor: *Găvril**a** Paraschi* (*ibidem*; cf. Petrovici 1929: 580).

1.2.2. Substantivele fără o determinare atributivă, precedate de prepoziţii care se construiesc cu acuzativul, se articulează enclitic, la fel ca în secolele precedente (cf. Densusianu, HLR: 382; Lacea 1927: 81; Puşcariu 1938: 413):

– Ţara Oaşului: *Ce mereţ în **marea*** (Muşlea 1932: 197);

– Sălaj: *pântru **jocu*** (ALRT: 126, pct. 260; cf. ALR II, I: MN [2721], pct. 272; Tratat: 380);

– Maramureş: *păntru **marhăle*** (Papahagi 1925a: 127, 131, 138, 162; Tratat: 341; Vulpe 2006: 74);

– Bistriţa-Năsăud: *pentru **cămeşa*** (Tratat: 380);

– Mărginimea Sibiului: *l-o bătut ca pe **coasa*** (Păcală 1915: 130);

– Basarabia, Bucovina şi graiurile transnistrene: *pentru **casăle*** (S. Pop 1941: 430: Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 120);

– graiurile din nordul Bulgariei: *la **fântâna*** (Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVII).

Cele mai multe atestări din nordul teritoriului dacoromân se referă la regimul sintactic al prepoziţiei **pentru**, atât cu valoare finală, cât şi cu valoare cauzală (cf. Tratat: 341, 380), dar articularea s-a extins, aşa cum rezultă din exemplele înregistrate, şi în relaţie cu prepoziţiile **în, la, pe**.

1.2.3. În unele graiuri munteneşti, se păstrează în forma articulată adjectivul precedat de articolul demonstrativ: *omu **cela bunu*** (ALR II, s.n., VI, h. 1604, pct. 316); *casăle **ălea multele*** (Gamillscheg 1936: 167; ALRR – Munt. şi Dobr., IV, MN, pl. 28–29 înregistrează construcţia într-o arie extinsă care cuprinde jumătatea de sud a provinciei) (harta 1).

> Exemplele de tipul *omul cela bunul*, citate în lucrările de istorie a limbii pentru secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, aparţin, de asemenea, graiurilor sudice ale dacoromânei (cf. Densusianu, HLR: 393; Diaconescu 1970: 239).

1.2.4. Pronumele relativ **care** apare, rar, articulat, în zone conservatoare (cf. Densusianu, HLR: 189): *le dădea la acăr la **carele** câte-o ogradă* (ALRT: 148, pct. 346; cf. Neagoe, Mărgărit 2006: XC).

1.2.5. Neutralizarea opoziţiei adjectiv–pronume nehotărât: *on **altu** păcurari / **altu** o făcut on uspăţ* (Petrovici 1939: 153) caracterizează graiurile vestice şi nordice (Banat, nord-vestul Olteniei, sud-vestul Transilvaniei, Crişana, Maramureşul de la sud şi nord de Tisa şi unele graiuri moldoveneşti (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1749, 1751, 1756; ALRT: 144, pct. 325; Vulpe 2004: 278, 281; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 101).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

1.3. Omiterea articolului hotărât.

1.3.1. În aria care cuprinde nord-vestul Banatului, Crişana, Oaş, Maramureşul de la nord şi sud de Tisa, Transilvania (cu excepţia zonei subcarpatice), numele proprii feminine, ca şi cele masculine cu terminaţia **-a** sau **-ea**, nu primesc articol enclitic la nom.-acuz., la fel ca în secolul al XIX-lea (cf. Neagoe 2011: 165): *Ană, Floare, Justină, Mărie, Pălăguţă, Savetă, Rahilă* (cf. ALR II, s.n., V, h. 1548–1560; Petrovici 1988, 48, 49, 169, 186, 191; Teaha 1961: 92, 147; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 94; Tratat: 333, h. 116); *bade Lucă* (ALRT: 97, pct. 219).

În aproximativ aceeaşi arie, numele topice terminate în *-a* (mai ales cu funcţia de complement de loc), precedate de prepoziţii, nu sunt articulate: *în Bistriţă, în Tihuţă* (ALRT: 97, 163, pct. 219, 365).

1.3.2. În graiurile crişene şi în cele maramureşene, în anumite sintagme, nu se articulează substantivul atunci când este determinat printr-un nume în genitiv: ***vâr*** *capului,* ***vâr*** *limbii,* ***nare*** *nasului* (Puşcariu 1938: 413; NALR – Cr., I, h. 5, pct. 134; ALRR – Trans., I, h. 6, pct. 349, 372); *în* ***vârv*** *căşii* (Pavelescu 1945: 118).

1.3.3. Sporadic, substantivul nu se articulează în construcţii cu **tot, toate**, în puncte izolate din Transilvania: *în toate* ***zile*** (ALR II, s.n., VI, h. 1748, pct. 53, 64, 310, 325 şi 130); *alerga oile în toate* ***părţi*** (Moroianu 1931: 17); *în toate* ***zile****, în tăte* ***oi*** (Papahagi 1925a: LXXXI), precum şi în graiurile din Ungaria: *în tăt* ***an*** (Marin, Mărgărit 2005: LXXXIII).

1.3.4. Într-o arie compactă care cuprinde Bucovina de nord, nord-vestul Basarabiei şi ambele maluri ale Nistrului, precum şi în unele graiuri insulare din Ucraina, se conservă sporadic, în raport de variaţie liberă, forma nearticulată a pronumelui personal **dâns** „el” pentru sg. şi **dânş** pentru pl., atunci când este însoţit de prepoziţii: *şădi baba* ***cu dâns*** (ALRT: 186, pct. 455; cf. TD – Nistru: 5, 95, 136; Lăzărescu, Neagoe 1978: 115–116; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 98).

Rar, a fost înregistrată construcţia şi în graiurile vestice şi nordice: *miriaza dă cu bâta pi calu mireazului să fie* ***dâns*** *calcat* (Petrovici 1939: 130, 166).

1.4. Articolul hotărât de genitiv-dativ singular.

Subliniem faptul că predilecţia tuturor graiurilor dacoromâne pentru formele flexionare ale substantivului-atribut rămâne constantă, în contradicţie cu tendinţa general populară de exprimare analitică a funcţiilor cazuale.

Dacoromâna prezintă, în arii corelative, variante ale articolului enclitic de gen.-dat., sg. şi pl., atât la substantivele feminine, cât şi la cele masculine.

Tendinţa de simplificare şi de modificare a desinenţei în contact cu articolul enclitic la gen.-dat. sg. al substantivelor feminine, manifestată din secolul al XVI-lea (cf. Diaconescu 1970: 206; Frâncu 2009: 37) nu s-a realizat complet în graiurile din jumătatea nordică a dacoromânei.

1.4.1. În prima jumătate a secolului al XX-lea, au fost înregistrate, rar, exemple în care se conservă atât desinenţa, cât şi articolul ataşat acesteia: **-âei, -iei**, la substantivele fem. din clasa de flexiune: sg. *-ă* / pl. *-e*; sg. *-e* / pl. *-i*:

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

– în subdialectul maramureşean: *Da-n capătu punț**âei** / Este-un ciung de brad uscat; Şî fruntea tărâț**âei** / Pă deasupra săt**âei** / Şî codaţî brânz**âei**; Fugi, potca ap**iei** / Fugi potca pketr**iei*** (Papahagi 1925a: LXVI, 27, 43, 130, 159);

– în graiurile din centrul Transilvaniei: *pe timpu iobăj**iei**, graniț**a** Galiț**iei*** (Frăţilă 2006: 13, 33).

– în graiurile moldoveneşti din stânga Nistrului: *diintea cas**âii**, Fântâna Groz**âii*** (Şandru 1998: 194).

Spre deosebire de subdialectul maramureşean, unde s-a păstrat şi în vorbirea curentă (cf. Papahagi 1925b: LXVI), în graiurile din sud-vestul Transilvaniei, terminaţia arhaică **-âei** se întâlneşte exclusiv în textele folclorice: *cas**âei**, mas**âei*** (Şandru, Brânzeu 1931–1932: 320); *În capetul lunc**iei** / Plăteşte plata furc**iei*** (Densusianu 1915: 199).

Terminaţia **-ei, -âi, -ii** (desinenţa *-e* (*-ă*) + articolul *-i*), ca rezultat al reducerii articolului enclitic *-ei* > *-ii* > *-i* a fost atestată:

– în Ţara Moţilor: *uşa cas**âi*** (Papahagi 1925b: 79); *pragu cas**âi**, turnu biseric**ii*** (Şandru 1934: 230, 231);

– în Ţara Haţegului: *Suie-n vârvu portiț**âi** / Bate-n lungu uliț**âi*** (Densusianu 1915: CCLXIX, CCLXX, 199);

– în subdialectul maramureşean: *cuconu nevest**âi**, în uşa beseric**ei**, da la Mărirea ţăr**ei** noastre* (Papahagi 1925a: 159, 165–167, 171);

– în unele graiuri moldoveneşti (inclusiv cele transnistrene): *la colţu cas**âi**, miezu nopț**âi*** (ALRM, I, II, h. 211, 213; ALRT, pct. 455, 463, 478, 514, 551, 605, 646; cf. S. Pop 1941, pct. 434, 445).

În celelalte graiuri a avut loc transformarea grupului desinenţă + articol într-un singur element, notat *-i* sau *-î*, în funcţie de contextul fonetic: *boii popi* (ALRT: 145, 224, 228, pct. 334, 666, 682), *stâlpu porţî* (Frăţilă 1982: 124–125).

1.4.2. Articolul enclitic masc. şi neutru sg., la cazurile oblice, are în dacoromână, în arii corelative, trei variante: **-lui, -lu** şi **-li**.

1.4.3. Varianta **-lui** se întâlneşte în toate graiurile dacoromânei, dar, cu precădere, în Banat, Muntenia, Dobrogea, în centrul şi estul Transilvaniei, în Maramureşul de la sud şi nord de Tisa, în sudul Moldovei şi al Basarabiei: *păsările ceriu**lui**, sufletu mortu**lui**, dăruim finu**lui*** (ALRT: 161, 192, pct. 362, 463).

Numele proprii masculine (precum şi cele topice care conţin un antroponim) c o n s e r v ă, la fel ca în limba veche (Diaconescu 1970: 224), formele articulate enclitic la gen. sg., în vestul, nordul şi centrul Transilvaniei: *Mitru Cucu**lui*** (Petrovici 1929: 580); *Mitu Moganu**lui*** (Şandru, Brânzeu 1931–1932: 320); *Vremea Iancu**lui*** (Şandru 1934: 235); *Ion Dumitru**lui*** (ALR II, s.n., VI, h. 1597); *Ionu lu Ionu Tincu**lui*** (Roşca 1978: 325); *Poiana Ştefu**lui*** (R. Sp. Popescu 1970: 385), precum şi în unele graiuri moldoveneşti (Turculeţ 1984: 365).

În acelaşi grai, coexistă articolul enclitic cu cel proclitic, în raport de variaţie liberă: *Iona Tincu**lui** / Constantin **lu** Pătru* (Roşca 1978: 326).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

În nord-vestul Transilvaniei, dar şi în puncte izolate din interiorul arcului carpatic, numele proprii masculine terminate în *-a, -e* şi *-ea* se articulează enclitic la gen. sg., la fel ca prenumele feminine: *Petrea Dan**ii*** (Petrovici 1929: 581); *Găvrila Gheorgh**ii**, Petru Cost**ii*** (ALR II, s.n., VI, h. 1598). Rar, numele proprii masculine, terminate în *-a*, articulate enclitic, pot fi precedate şi de articolul genitival: *Petru **a** Costii* (idem, pct. 325).

În majoritatea graiurilor din Transilvania, Maramureş, Moldova şi din vestul Munteniei, prenumele feminine din onomastica populară sunt articulate enclitic la gen.-dat.: *Maria Ilen**ei*** (Tiugan 1973: 190); *Oanea Florich**ii*** (Iancu 1983: 41).

1.4.4. Variantele **-lu** şi **-li**, în ariile de ocurenţă, se află în raport de variaţie liberă cu **-lui** (hărţile 2, 3).

Varianta **-lu**, atestată sporadic în perioada anterioară (vezi Neagoe 2011: 166), este ocurentă într-o arie unitară, în jumătatea nordică a subdialectului moldovenesc (inclusiv graiurile bucovinene, basarabene şi transnistrene): *fata moşu**lu**, i-am spus băietanu**lu*** (ALRT: pct. 414, 431, 520, 537, 571; S. Pop 1941: 434; NALR – Mold. şi Bucov. I, h. XVIII; Turculeţ 1984; Lăzărescu, Neagoe 1978: 115; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95).

Encliticul **-lu** are curs şi în antroponime: *Gligore a Oloieru**lu*** (pct. 440) şi în toponime: *Părău Târgu**lu*** (pct. 381); *Valea Cureachiu**lu*** (pct. 436), *Pia Boier**lu*** (pct. 403) (cf. Puşcariu 1974: 450; Petrovici 1988, pct. 478, 646).

În aceeaşi localitate, coexistă în toponime variantele enclitice **-lu** şi **-lui** cu procliticul **lu**: *Vadu Horonicu**lu*** / *Vadu Horonicu**lui*** / *Dealu **lu** Precup* (Puşcariu 1974: 450).

Sporadic, varianta **-lu** a fost înregistrată în graiurile din Ungaria: *floarea soare**lu**, sâmbăta Crăciunu**lu*** (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII) şi în zona subcarpatică a Munteniei: *postu Crăciunu**lu*** (TDM, I, pct. 683; TDM II, pct. 721; cf. Gamillscheg 1936: 128).

1.4.5. Varianta **-li** este ocurentă la gen.-dat. sg. al substantivelor comune (masculine şi neutre), precum şi în antroponime şi toponime, în raport de variaţie liberă cu **-lui** (**-lu**), în arii dispersate, uneori punctuale, în majoritatea graiurilor dacoromâne: Munţii Apuseni, nordul Crişanei, Sălaj, Maramureş, sud-estul Transilvaniei (Ţara Oltului), vestul şi nord-estul Munteniei, punctual în nord-vestul Bucovinei, nordul Moldovei, precum şi în graiurile transdanubiene (cf. ALR I, I, h. 3, 24, 58; ALR II, s.n., I, h. 2; ALRR – Trans. I, h. 50; III, MN, pl. 60; ALRR – Munt. şi Dobr., I, h. 25; TDM II, pct. 701, 733, 748; NALR – Mold. şi Bucov., I, h. 23, 24, XVIII, pl. 21; Tratat: 97, 303, 317, 373; Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXV): *înaintea Paştiu**li**, câinele pământu**li**, capătu satu**li***; la supranume *Maria Uărbu**li*** (Petrovici 1988: 56, pct. 102); *a Pârvu**li*** (idem 1939: 163); în toponime: *Coasta Cornişu**li**, Dealu Moşu**li*** (Puşcariu 1974: 450, nota 1, pct. 1, 158); *Valea Ghizditu**li*** (Petrovici 1988: 47, pct. 95).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

În nordul subdialectului crişean, articolul enclitic **-li** apare exclusiv la substantivele terminate în consoană, în **-u** vocalic, **-u** semivocalic şi **-i** semivocalic, iar **-lui** pentru cele care, la nom.-sg., au terminaţia **-e**: *calu**li**, puiu**li***, dar *câne**lui*** (cf. Iancu 1964: 554).

În aceeaşi arie dialectală, **-li** coexistă cu celelalte forme ale articolului enclitic sau proclitic, aflându-se în raport de variaţie liberă: *Faţa Caraşu**li** / Dosu Tomaşu**lui**; Valea Lupu**li** / Valea Robavu**lui**; Vârvu Feţi Scaiu**li** / Vârvu **lu** Crăiuţ; Vârfu Făgetu**li** / Iacob Marie **ali** Iacob Ioan* (Puşcariu 1974: 450, nota 1, pct. 160, 166, 269, 273).

Spre deosebire de aria articolului enclitic **-lu** (mai bine conturată şi mai unitară geografic), aria **-li** este discontinuă din punct de vedere geografic şi neunitară lingvistic. Nucleul acestei forme se află în zona Munţilor Apuseni, unde **-li** are şi o poziţie proclitică.

1.4.6. Articolul enclitic de gen.-dat. pl. **-lo**, pentru **-lor**, ocurent la substantive comune (masc. şi fem.), la antroponime şi toponime se întâlneşte în Ţara Moţilor: *Tău iezi**lo**, iarba fiare**lo*** (Petrovici 1939: 162, 164–165); *şezătoarea vaci**lo**, răzloaga oi**lo**, caii oameni**lo*** (ALR II, s.n., II, h. 318, 401; VI, h. 1586, 1608), în Ţinutul Pădureni: *păstoriu lupti**lo**, coliba Purceleşti**lo*** (Neagoe 1992b: 162); *lâna **oilo**, Vârvu Medelini**lo**, Dosu Hădăi**lo*** (Cazacu 1966: 112, nota 42) şi, rar, în Ţara Haţegului: *Părău Colibi**lo*** (Densusianu 1915: 65).

Remarcăm varietatea formelor articolului enclitic şi proclitic, sg. şi pl., ocurente în graiul din Ţara Moţilor: **-li** pentru masc. şi neutru, **(a)li** şi **li** proclitice pentru substantive proprii masc., fem. sau pentru cele care exprimă un raport de înrudire şi **-lo** enclitic, la pl. substantivelor comune (masc. şi fem.), la antroponime şi toponime. Fiecare dintre cele trei variante menţionate, relevante pentru morfologia graiului din Ţara Moţilor, se regăsesc şi în alte arii dialectale. Prin selectarea tuturor acestor morfeme cazuale, graiul moţilor se opune subdialectului crişean, unde este ocurent numai **(a)li** proclitic şi **-li** enclitic (cf. Tratat: 302), graiului din Ţara Oltului (cf. Puşcariu 1974: 450) şi celui din nordul Bucovinei (cf. NALR – Mold. şi Bucov., h. XVIII) unde apare numai **-li** enclitic, precum şi graiului pădurenilor unde este atestat, exclusiv, **-lo** la gen. pl. (cf. Neagoe 1992b: 162).

1.4.7. În microtoponimia unei microarii, situate în nordul Munţilor Apuseni şi într-o localitate din jud. Alba, a fost înregistrată varianta enclitică de gen.-dat. pl. **-(i)o**, în variaţie liberă cu **-lor**: *Părău Lucheşt**(i)o**, Fântâna Dermăneşt**(i)o*** (Vlad 1983). Remarcăm faptul că toate exemplele atestate au în compunere determinanţi la origine antroponime.

1.5. Nemarcarea prin articol a substantivului-atribut.

1.5.1. Cu toate că articolul este mijlocul necesar pentru exprimarea cazurilor oblice, în arii izolate ale dacoromânei, se păstrează construcţii arhaice în care substantivele cu funcţie atributivă apar în formă invariabilă, raportul de gen.-dat.

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

realizându-se prin simplă juxtapunere. În plan sintagmatic, valoarea de genitiv este preluată de topica numelui:

– în graiurile moldoveneşti (inclusiv cele bucovinene şi basarabene): *capătu* ***lemnu****, în timpu* ***cositu****, sudoarea* ***calu*** (Şandru 1933: 105; Zagaevschi 1990: 19; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95; Turculeț 1984: 380);

– în Maramureş: *ş-o tăiat mâna* ***pruncu*** *Hanului din Ţara (H)ăţegului; Balcu şi Gorzu o fo fondamentu* ***satu*** *ista* (Papahagi 1925a: 158–159);

– Oaş: *La giumătate* ***codru****, s-o pus gios* (Muşlea 1932: 163);

– în graiurile din Ungaria: *postu* ***Crăciun*** (Marin, Mărgărit 2005: 12).

1.5.2. Construcția substantiv propriu nume de persoană, cu valoare atributivă, nemarcată în planul expresiei la genitiv şi dativ, menționată în textele vechi până în secolul al XVII-lea (cf. M. Avram et alii 2007: 81) a fost înregistrată, rar, în graiul moților: *să fiu noră Pucuţǫǫ* „Pucuțoaie”[3] (Petrovici 1939: 160).

1.5.3. Într-o arie compactă din vestul şi nordul dacoromânei, cu iradieri spre centrul şi sudul Transilvaniei, substantivele care denumesc grade de rudenie (indiferent de genul substantivului), urmate de un adjectiv posesiv, păstrează forma invariabilă a grupului pentru exprimarea gen.-dat.: (*socrul)* ***frate-meu****, (pălăria)* ***frate-meu*** (ALRM II, s.n. IV, h. 1321–1322); *casa* ***maică-sa*** (ALRM II, s.n., II, h. 184).

Forma invariabilă a grupului la gen.-dat. se întâlneşte sporadic şi în alte zone, în variație liberă cu diferite procedee sintactice: *pe lumili* ***mumă-sa*** (Petrovici 1988: 417, pct. 858).

În subdialectul bănățean, în sudul ariei crişene, prin Muntenia şi Moldova (inclusiv în graiurile transnistrene), grupul respectiv este articulat proclitic (v. *infra*).

1.5.4. Graiurile vestice şi nordice c o n s e r v ă (cf. Densusianu, HLR: 146) formele vechi, moştenite, de gen.-dat., urmate de adjective posesive, nearticulate enclitic: *fratele* ***tătâne-tău****, i-om da* ***mâne-ta*** (cf. ALRM II, s.n., I, h. 183, 184; Papahagi 1925a: LXVI; Şandru 1934: 211; idem, 1935: 164, 169; Tratat: 303; Marin, Mărgărit 2005: LXXVII).

Articularea proclitică a acestui grup: *i-am spus* ***lu tătâne-său*** sau extinderea sporadică a formei *tătâne* la nominativ: *cum o zâs* ***tătâne-to*** (cf. Tratat: 303) dovedesc slăbirea valorii de gen.-dat. a substantivelor arhaice (cf. Diaconescu 1970: 242).

[3] Nu îmbrățişăm opinia lui E. Petrovici (nota 1, p. 159) după care porecla *Pucuţǫǫ*, glosată „Pucuțoa**iei**” ar fi la cazul genitiv. Înclinăm să credem că este vorba de un atribut-substantival, nemarcat la cazul oblic, *Pucuțoaie*. Interpretarea noastră este susținută de notarea *-ǫǫ* în *plǫǫ* „ploaie”: *Să faci dim plǫǫ* (ibidem: 159), de ocurența desinenței *a*, pentru *-ie*, la substantivele comune feminine sau proprii masculine: *bataa, claa, Niculaa* şi a flectivului *a*, în loc de *-ie* la formele de ind. prez. şi conj. prez., pers. 3 sg. şi pl. la verbe: *(să) taa* „să taie”, *(să) paa* „să pară” < *(să) paie* (formă care conservă *i* în paradigmă), înregistrate în graiul moților (Neagoe, *Apuseni*).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

2. ARTICOLUL HOTĂRÂT PROCLITIC

Dacoromâna posedă variantele proclitice **lui, lu, li**, în arii corelative.

2.1. Articolul proclitic de gen-dat. **lui**, care s-a impus în limba literară, are curs în multe zone din Transilvania (cu excepția părții de sud-vest), prin Maramureş, Crişana, Oaş, Moldova (fără partea de nord-vest şi fără extremitatea sudică) şi numai sporadic prin Oltenia şi Muntenia, în alternanță cu **lu** sau **li** proclitice în anumite arii (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1597–1599, 1601, 1679; Turculeț 1984: 367, h. 1).

Articolul proclitic **lu** este relevant prin formă, răspândire şi frecvență pentru aria sudică a dacoromânei: Banat – Hunedoara, Transilvania de sud, Oltenia, Muntenia şi Dobrogea, arie ce se grupează, în ceea ce priveşte forma, cu dialectele sud-dunărene: meglenoromâna şi istroromâna (cf. Tratat: 515, 568).

Unica formă ocurentă în graiurile dacoromâne vorbite în afara granițelor este varianta **lu** (cf. Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95; Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII; Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVI; Marcović 1969: 189).

> Varianta **lu** alterna cu **lui** încă din secolul al XVI-lea (cf. Densusianu, HLR: 171–173; Rosetti, ILR: 536; Gheție *et alii* 1997: 327). I. Gheție şi Al. Mareş (1974: 229), bazându-se pe compararea documentelor din secolele XVI–XVIII, consideră forma **lu** „o inovație sudică [s.n.] care s-a extins treptat spre nord". Oscilația formelor rămâne constantă şi la nivelul graiurilor actuale.

E. Petrovici (1988: 373, pct. 399) notează procliticul **lui**, alternând cu **lu**: *Gheorghe **a lui** Miron / Ştefan **a lu** Truță*, iar S. Pop (ap. Puşcariu 1974: 458, nota 1) înregistrează coexistența formelor proclitice *lui/lu* cu cele enclitice, atât în antroponime, cât şi în toponime: *Florica **lui** Gurzău / Mărie Huțu**lui*** (pct. 30); *Părău **lu** Moiseni / Părău Copăşis**ului*** (pct. 87); *Cotu Purcari**ului** / Cotu **lu** Bou-Roş* (pct. 476).

În subdialectul crişean, procliticul **lu** coexistă, în raport de variație liberă, cu **li** proclitic sau **-lui** enclitic, atât la numele proprii masculine, cât şi la cele feminine: *Mircea **li** Iancu Urs**ului**; Florica **lu** Saveta / Floricuța **li** Marie* (Teaha 1961: 91).

În graiuri, ca şi în limba literară, procliticul **lu(i)** are preponderent funcția de a marca gen.-dat. numelor proprii masculine (pentru articularea enclitică v. *supra*): *băiatu **lu** Vasile, Toader **a lu** Gheorghe Nemțean* (cf. Tratat: 175, 258, 302, 372).

Extinderea procedeului la prenumele feminine articulabile: *Să fie **lu** Ana, lu Pătru de pomană* (Petrovici 1935: 58) şi la substantivele care intră în sfera înrudirii, urmate de o determinare atributivă exprimată prin adjective pronominale: ***lu** tat-su, **lu** soacră-sa* (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1591, 1602; Tratat: 175, 218, 258, 302, 372); ***a lu imă-sa** tat-so* (TD – Nistru: 149) reprezintă un fapt popular (cf. Vulpe 1973: 364).

Prin analogie cu declinarea numelor proprii masculine, **lu** s-a extins la substantive comune, masculine (şi neutre) şi feminine, animate sau inanimate,

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

articulate sau nearticulate: *ajutau* ***lu*** *ciobanu, vadra* ***lu*** *baba* (Tratat: 258), *coarnele* ***lu*** *berbec* (Şandru 1935: 141), *bou* ***lu*** *vecin, păru* ***lu*** *muiere* (idem, 1936: 138); *unghea* ***lu*** *găină* (idem, 1938: 191); *în vâru* ***lu*** *scară, recolta* ***lu*** *grâu* (Tratat: 258–259); *tata* ***lu*** *fată* (Vulpe 2004: 68); *dî la mijlocu* ***lu*** *cruce, brâu* ***lu*** *moşuică, la capu* ***lu*** *copil* (ALRT: 26, 27, pct. 2, 4, 29).

Lu s-a extins şi la pluralul substantivelor: ***lu*** *călători* (ALRM II, s.n., IV, h. 1328, pct. 29; Tratat: 258); *i-a dat* ***lu*** *iezişori* (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95; Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII).

În unele graiuri, **lu** precede adjectivul articulat cu articolul demonstrativ, realizându-se o dublă articulare: ***lu cei*** *gazde,* ***lu hăi*** *bogaţi* (ALRM II, s.n. IV, h. 1364; Petrovici 1935: 141; cf. Teaha 1961: 91).

Sporadic, **lu** este înregistrat la gen.-dat. unor pronume personale, demonstrative, nehotărâte sau relative, deşi acestea au forme specifice la cazurile oblice: *creşte păru* ***lu*** *ele* (Tratat: 258); *nevasta* ***lu*** *hălălant* (Şandru 1935: 132); ***a lu*** *cui s-o veştejit* (ALRT: 69, pct. 105; cf. Petrovici 1939: 58); *îi dai* ***lu*** *fiecare, le dăm* ***lu*** *care ţ-e pofta* (Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVI).

Procliticul **lu** poate apărea şi după prepoziţii sau locuţiuni prepoziţionale care se construiesc cu genitivul: *în urma* ***lu*** *fată* (Vulpe 1973: 363); *dăsupra* ***lu*** *vas* (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII).

Tendinţa procliticului **lu** de a deveni marcă a cazurilor oblice pentru substantivele comune (in)animate şi (ne)articulate, şi chiar a pronumelor, este operantă în toate graiurile moldoveneşti insulare din sudul Ucrainei: *cum îi zice* ***lui sat****;* ***a lu soră*** *bărbat-so mâţănea* ***lu toţ*** (cf. TD – Nistru: 5, 125–126, 137).

Folosirea redundantă, expletivă, a articolului proclitic **lu** pentru substantive articulate enclitic la gen.-dat. a fost înregistrată, mai ales, în graiurile insulare, care manifestă preferinţa pentru hipermarcarea prin cumulul de morfeme, dar şi în alte zone ale dacoromânei: *da rabuşu* ***lui*** *baciu****lui*** (ALRT: 168, pct. 386); *puni picioru fratelui viu şî cu* ***a lu*** *mortu****lui*** (idem: 237, pct. 723); *i zice* ***lu*** *miru****lu*** (Zagaevschi 1990: 11, 31; cf. Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 96).

> Dubla articulare a fost înregistrată şi în dialectul meglenoromân, unde genitivul sintetic cu articolul enclitic a fost substituit prin cel a n a l i t i c, cu articol proclitic: ***lu*** *ampiratu****lui*** *feată* (Atanasov 2002: 264).

În (micro)toponimie apar, de asemenea, substantive nearticulate enclitic, precedate de **lu** proclitic: *Fântâna* ***lui*** *Ţâgan* (Densusianu 1968: 469 şi nota 1); *Piatra* ***lu*** *Rac* (Radu Sp. Popescu 1980: 144). D. Moldovan (1984: 302) consideră că, în toponimia românească, procliza s-a suprapus peste o formaţie mai veche, cu articol enclitic de gen., aproximativ în secolul al XVIII-lea. În sprijinul afirmaţiei sale, autorul aduce drept argument dubla articulare enclitică şi proclitică înregistrată: *Părău* ***lu*** *Surl****ii****, Tarniţa* ***li*** *Bihăr****ii***.

Se conservă articolul **lu** proclitic la genitivul substantivelor nearticulabile care denumesc lunile de peste an: *luna* ***lu*** *Mărţişor, luna* ***lu*** *Prier* (Petrovici 1939: 93); *luna* ***lu*** *Făurare* (ALRM, s.n., II, h. 597, 599, 601–608; cf. Densusianu 1915: 172).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

Exprimarea cazurilor oblice printr-un determinant (ne)articulat, (in)animat, precedat de **lu**, este frecventă şi productivă în graiurile sudice ale subdialectului bănăţean, arie ce ar putea fi considerată n u c l e u l i n o v a ţ i e i, cu iradieri spre graiurile de tip muntenesc (cf. Vulpe 1973: 363, 368; Vulpe 2004: 68, 70; Tratat: 258–259). Construcţia a fost semnalată şi în alte graiuri: Lăpuj, Bihor, Năsăud (cf. Şandru 1935, 1936, 1937, 1938). Menţionăm faptul că procliza articolului definit **lu(i)** se întâlneşte mai rar în Oltenia, dovedind conservatorismul acestei arii (cf. NALR – Olt., II, h. 203, XXIX).

Declinarea cu articol proclitic corespunde tendinţei de gramaticalizare a opoziţiei personal/nonpersonal în exprimarea cazurilor oblice prin mijloace analitice şi de menţinere a formei invariabile a substantivului.

2.2. Varianta proclitică **li** este ocurentă în graiurile din nordul subdialectului crişean, în graiurile din Ungaria, în cele din Ţara Moţilor şi în cele din sud-vestul Transilvaniei (ALR II, s.n., VI, h. 1597–1599; Tratat: 302–303; Puşcariu 1974: 449, pct. 80, 156, 270, 280, 289; Marin 2000: 199), în interiorul ariei mai extinse, dar discontinui şi dispersate, a encliticului **-li** (v. *supra*).

Funcţiile procliticului **li** sunt identice cu cele semnalate pentru *lu(i)*. El precede, la genitiv, substantive proprii masculine, feminine, nume ce definesc rudenia sau pronumele: *Ionu **li** Bogdan* (Petrovici 1988: 164, pct. 284); *Blagu **li** Macavei, Floricuţa **li** Marie* (Teaha 1961: 90–91); *tata **li** moaşa, fratile **li** soţu, luna **li** septembrie* (Neagoe, *Apuseni*); *fata **li** cutare şi cutari* (Teaha 1961: 175–176; Tratat: 302).

În toate zonele ocurente, **li** coexistă, în raport de variaţie liberă, cu alte forme proclitice sau enclitice ale articolului de genitiv:

– *a li / lui*: ***a li** Ţâli **lui** Ficoraturu* (Petrovici 1988: 164, pct. 284);

– *ali /* li: ***ali** fratele **li** omu meu* (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII);

– *lui / li / -li*: *Ionu **li** Iacob / Trifonu **li** Rusanu Uărbu**li*** (Petrovici 1988: 56, pct. 102); *Iuănu **li** Bógdan / Iuănăşu **lui** Mitru Buşu**li*** (idem: 164, pct. 284);

– *li / lu / -lui*: *Maria **lu** Ileană, Mircea **li** Iancu Ursu**lui*** (Teaha 1961: 90–91).

În graiurile crişene, **li** apare şi în toponime, în variaţie liberă cu procliticul **lu** sau cu encliticul **-lui**: *Hârtopu **li** Pavăl / Hârtopu **lu** Toderaş / Hârtopu Lupu**lui*** (cf. Teaha 1961: 136).

Forme mixte, cu articol enclitic şi proclitic de tipul *Cornel **ali** Tranu**lui*** (Neagoe 1992a), semnalate în limba veche (cf. Diaconescu 1970: 226) sunt ocurente şi în graiurile actuale.

În nordul subdialectului crişean, unde se conservă la prenumele feminine, la origine supranume sau porecle vechi, procliticul **i**, la fel ca în subdialectul maramureşean (***i** Lioaie*, ***i** Sie*), **li** se foloseşte, exclusiv, la prenumele masculine sau la numele de familie, menţinându-se opoziţia marcată de gen: *Iosivu **li** Curcoi, fata **li** David, Davidu **li** Morâşan* (Iancu 1983: 40–42).

> Şi în acest grai, prenumele (masculine şi feminine) pot fi articulate enclitic la genitiv: *Gheorghe Vădanu**li**, Gavrila Gheorgh**iii** Vil**ii**, Ionu Nastas**iii*** (*ibidem*).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

2.3. În graiurile cu aspect arhaic, se păstrează, în microarii, procliticul **al**, la genitivul unor antroponime masculine şi toponime, în variaţie liberă cu alte forme ale articolului. E. Petrovici (1988: 174, 396) înregistrează articolul **al** la supranume, în Bihor: ***al*** *Somoş* (pct. 316) şi în Basarabia: *Nazar* ***al*** *Dochin Dan*, în raport de variaţie liberă cu articolul proclitic: *Simion* ***a lu*** *Vania* ***a lu*** *Costia* sau cu cel enclitic: *Râpa Danu****lu*** (pct. 478), iar S. Pop (ap., Puşcariu 1974: 396) în Bucovina: *Paraschiva* ***al*** *Petrii Lițoani* (pct. 370), în toponime din sudul Transilvaniei: *Uliţa* ***al*** *Boii* (pct. 122) şi din nord-vestul Olteniei: *Vârfu* ***al*** *Gelii* (pct. 825).

Anchetele recente lărgesc aria atestărilor în Bucovina de nord, Transnistria şi în sudul Basarabiei: *Adam* ***al*** *Pavăl, Niculai* ***al*** *Dionis, Tanase* ***al*** *Radu* (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95).

> Articolul **al** este înregistrat în meglenoromână: *Vanči* ***ăl*** *Ţfeta / **ăl** Crăsti **ăl** Tepa* (Atanasov 2002: 350, 353) unde coexistă cu **lu** proclitic: *Gonu* ***lu*** *Cârnat, Piti **lu** Ţapu* (idem: 369, 377), şi în aromână, unde s-a extins şi la genitivul numelor proprii feminine, la numele de înrudire, precum şi la dativ: *Gheorghi* ***al*** *Dina* ***al*** *Miţa, Steriu* ***al*** *Tanasi* ***al*** *Sanchi* (Saramandu 2005: 20, 30).

2.4. Articolul proclitic de genitiv **ali**, însoţind substantive proprii masculine, are curs în Transilvania: Munţii Apuseni, zona Clujului, a Târnavei Mari, prin judeţele Alba şi Hunedoara, precum şi în graiurile din Ungaria: ***ali*** *Todor, Bota Ştefan* ***ali*** *Ion,* ***ali*** *Gheorghi Liii*; *Iacob Marie* ***ali*** *Iacob Ioan,* ***ali*** *Pitoc* (cf. S. Pop, ap. Puşcariu 1974: 445, 450, nota 1, pct. 93, 100, 103, 156, 273, 283; Marin, Mărgărit, 2005: LXXVIII).

Alternanţa formei proclitice **ali** cu encliticul **-li** are curs în aceeaşi localitate: *Iacob Marie* ***ali*** *Iacob / Vârfu Făgetu****li*** (pct. 273).

În Ţara Moţilor, **ali** precede şi prenumele feminine, dispărând distincţia de gen: *păru* ***ali*** *Rafilă* (Papahagi 1925b: 52). Anchetele dialectale recente, efectuate spre sfârşitul secolului, dovedesc v i t a l i t a t e a folosirii procliticului **ali**. El este ocurent la substantive proprii masculine şi feminine, la substantive care denumesc grade de rudenie, precum şi la pronumele demonstrative, având funcţii similare cu **li**, atestat într-o arie mai extinsă, care înglobează ocurenţa procliticului **ali**:

Ali *Gheorghe, o moaşă* ***ali*** *Paşca, cu* ***ali*** *Cornel; Gheorghe* ***ali*** *Sântioana;* ***ali*** *soacră, cu* ***ali*** *astúia* (Neagoe, *Apuseni*); ***ali*** *Cadar,* ***ali*** *frate* (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII).

Formele mixte, create prin cumulul articolului proclitic **ali** cu cel enclitic al numelui determinat: ***ali*** *Tranu****lui****,* ***ali*** *Ciocul****i*** (Neagoe, *Apuseni*), dovedesc fie o oarecare nesiguranţă în folosirea acestui articol, fie preferinţa pentru marcarea suplimentară a flexiunii cazuale, tendinţă manifestată incipient pe parcursul evoluţiei limbii române.

2.5. Spre deosebire de atestările articolului proclitic **ai**, exclusiv la substantive proprii feminine nearticulate enclitic, de la începutul secolului al XIX-lea, în zona Năsăud (cf. Drăganu 1928: 314), Sever Pop (ap. Puşcariu 1974: 448) înregistrează,

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

sporadic, particularitatea în anchetele ALR, în sudul şi sud-estul Transilvaniei, mai ales, la numele proprii masculine (articulate redundant şi enclitic): ***ai*** *Moisî,* ***ai*** *Medri,* ***ai*** *Iovului* (pct. 129); ***ai*** *Stani,* ***ai*** *Bardaşul****ui*** (pct. 158).

2.6. Declinarea arhaică a numelor proprii feminine cu articolul proclitic în variantele **a i, ai, ii, îi, i** se conservă atât în antroponime, cât şi în toponime (ca forme mai mult sau mai puțin pietrificate), aproximativ în aria crişean-maramureşeană, configurată în textele vechi (cf. Rosetti, ILR: 537; Gheție, Mareş 1974: 230–231); particularitatea are caracter dialectal pe tot parcursul evoluției limbii române (cf. Frâncu 2009: 43) şi se referă la persoane feminine determinate care ar putea explica dificultatea apariției articolului în orice context (harta 4).

Semnalat sporadic de T. Papahagi (1925a): *şi groscioru* ***a i*** *Florică* (p. 136), *Mana* ***i*** *Surae* (p. 138), *Dealu* ***i*** *Beresî, Valea* ***i*** *Scradi* (p. 202), articolul proclitic feminin a fost înregistrat de cercetările dialectale ulterioare, atât la sudul, cât şi la nordul Tisei: *Alexa-****i*** *Pălăguțî, Fața-****i*** *Dumbrăviții* (Roşca 1978: 324); *Maria* ***ai*** *Ilene, Dumitru* ***ii*** *Ane*; *Valea* ***i*** *Soriță* (Tratat: 333); ***ai*** *Pălăguță* (Petrovici 1988: 195, pct. 353; cf. ALR II, s.n., VI, h. 1602). În scrisori particulare recente, apare, de asemenea, articolul proclitic feminin în sistemul popular al denominației personale: *acuma o căpătat a lui Dumitru lui Ion* ***i*** *Aniță o carte*; *şî* ***ii*** *Marie îi poftim voie* (Neagoe 1987: 314).

În Regiunea Transcarpatică, procliticul **a i** a fost înregistrat sporadic în localitatea Apşa de Jos: *la Cuța* ***lu*** *Pătraş* ***i*** *Aniche* (Neagoe 2000: 32), dar frecvent, în Apşa de Mijloc, unde este folosit în mesajul scris (scrisori particulare recente sau manuscrise redactate de vorbitorii de grai): *Ionaş* ***a i*** *Nastasie, Vlad Nuțu* ***lui*** *Ionaş* ***a-i*** *Marie*; *şî* ***i*** *Anuța lu Andri şi* ***i*** *Anuța Bozganului şi* ***i*** *Asănea Boghi şi* ***i*** *Nița Crăciunu****lui*** *le doresc voe bună şî noroc, noroc toate să avem, la toamnă să ne vedem*, precum şi în toponime: *Poiana* ***i*** *Dubre, Mora* ***i*** *Marcuțî* (Zagaevschi 1990: 12–15).

Procliticul feminin arhaic se întâlneşte:

– în nord-vestul Transilvaniei: *Ionu* ***i*** *Mărie, Văsălicu* ***ăi*** *Mărişcă, Vălceaua* ***i*** *Staniştii*; *Muta* ***i*** *Prosâle* (pct. 337, 351); *Dâmbu* ***i*** *Cioara, Fântâna* ***i*** *Susa* (pct. 257); *Pădurea* ***i*** *Cazna* (pct. 339) (S. Pop ap. Puşcariu 1974: 451, nota 1); ***îi*** *Ane* (ALR II, s.n., VI, h. 1601, pct. 272; h. 1603, pct. 325; Petrovici 1988: 158, pct. 272); *Dim poala-****i*** *Sântămărie* (Petrovici 1939: 124, 156; ALRT: 49, pct. 95); *Râpa* ***i*** *Potarii, Pizda* ***i*** *țigancă* (numele popular al plantei urzica moartă *Laminium album*) (Lacea 1923: 798); *Traianu* ***i*** *Lioaie, Dumitru* ***i*** *Ană* (Iancu 1983: 41–42);

– în Bistrița-Năsăud: *Ionu* ***îi*** *Ane*; *Fântâna* ***îi*** *Mărine, Valea* ***îi*** *Cuboaie* (Lacea 1923: 799);

– în Basarabia (pe malul drept al Nistrului): *Moharna* ***i*** *Daci* (S. Pop, ap. Puşcariu 1974: 451, nota 1, pct. 470);

– în nord-vestul Olteniei: *Dâlma* ***ii*** *Dragole, Toaia-****i*** *Dragole* şi *Râtu* ***ii*** *Dragole* (toponime formate cu prenumele feminin *Dragolea*) (R. Sp. Popescu 1980: 74).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

În aria procliticului feminin arhaic se păstrează distincția de gen la genitivul numelor proprii:

– în subdialectul maramureşean, **lu** precede supranumele şi poreclele masculine: ***a lu*** *Toader / **ăi** Pălăguță* (Petrovici 1988: 195); *Vlad Nuțu **lui** Ionaş **a-i** Mărie* (Zagaevschi 1990: 14);
– în nordul subdialectului crişean, circulă varianta **li**: *Veselie **li** Dumitru **i** Ane* (Iancu 1983: 4).

Forme de tranziție, articulate redundant, au fost semnalate la acelaşi vorbitor *Ionu**-i** Floar**ii**, dosu**-i** Măgur**ii*** (cf. Roşca 1978: 326); *Vasâlie **ai** Mar**ii*** (Tratat: 333).

Cercetările recente de toponinmie au evidențiat conservarea articolului proclitic feminin în 59 de toponime din totalul de 525 înregistrate (v. Roşca 1978).

În secolul al XX-lea, nu au mai fost atestate formele arhaice feminine în sistemul onomastic şi în cel toponimic în zona Hunedoarei (unde procliticul **a i** a circulat până în secolul al XVII-lea; cf. Gheție, Mareş 1974: 231), precum şi în graiurile moldoveneşti (frecvente până în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în documentele particulare, cf. Frâncu 2009: 271).

2.7. *Articolul invariabil **alde***

Iulia Mărgărit (2001; id. 2006), analizând posibilitățile combinatorii şi de distribuție ale articolului nehotărât invariabil **alde** în graiurile munteneşti, ajunge la concluzia că acesta „nu funcționează independent", dar că „imprimă secvenței *alde* + substantiv un sens hotărât, aidoma articolului enclitic". În continuare, autoarea susține ideea că, în ceea ce priveşte statutul său morfologic, „problema trebuie să rămână deschisă", deoarece, din punct de vedere semantic, particula prezintă „dificultăți de identificare şi clasificare" (idem 2001: 279, 291).

Cercetările recente în zone cu populație românească din afara granițelor au lărgit aria dialectală a vechilor atestări.

Alde (cu variantele **aldă, aldo, ado, aldeo, ade, ale, ande**) + substantive proprii (masc. sau fem.) sau nume denumind grade de rudenie etc. (vezi, pentru secolul al XIX-lea, Neagoe 2011: 169, 170) este ocurent în aria graiurilor sudice, munteneşti (unde reprezintă un element dialectal relevant): ***alde** Boaşcă, **alde** Săndica*, ***alde** mama, **alde** bâtu, **alde** părinții, **ale** ginere-meo* (Mărgărit 2001; Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVIII; Nestorescu 1996: 151, 152) şi în cele din sudul Basarabiei, inclusiv în cele din sudul Ucrainei: ***ade** Sahin* (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 96).

În aria sudică, **alde** este înregistrat şi în formații toponimice: *Cişmeaua d-**alde** Bărăgan* (Tratat: 97, pct. 975, 995); *Fântâna **ali** Marie Jije* (Neagoe, Mărgărit 2006, LXXXVIII).

Alde s-a extins de la substantivele proprii (masc. şi fem.) la pronume (personale, demonstrative, nehotărâte sau de reverență): ***alde** ele, **alde** astea, **alde** cutare, **ale** dumneavoastră* (cf. Mărgărit 2001: 290–291).

În dialectul meglenoromân, **alde** însoțeşte nume de rudenie: ***ăldi** tati, **ăldi** mama* (Atanasov 2002: 359–360).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

3. ARTICOLUL POSESIV-GENITIVAL

Din punctul de vedere al formei, articolul posesiv-genitival împarte dacoromâna în două arii precis delimitate:

– aria s u d i c ă (Oltenia, Muntenia, Dobrogea – cu excepția zonei de nord, graiurile transdanubiene din Bulgaria, sudul Basarabiei şi sudul Transilvaniei) cunoaşte seria v a r i a b i l ă, păstrând distincția de gen şi de număr: **al, a, ai, ale** (forme acceptate de norma limbii literare) şi

– aria n o r d i c ă, incluzând Banatul, Valea Timocului, Crişana, graiurile din Ungaria, Transilvania (cu excepția zonei sud-estice), Maramureş, Bucovina, Moldova şi Basarabia, unde are curs forma i n v a r i a b i l ă **a** (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1665, 1667–1669, 1671–1673; Tratat: 176, 219, 259, 303, 333, 373).

În unele arii conservatoare, se menține, sporadic, la pronumele posesive şi la numeralele ordinale, seria variabilă, după gen şi număr: *Dacă o văzut că şi-**al** doilea o fugit* (Papahagi 1925a: 158); *oamenii **ai** noştri* (Şandru 1934: 236); ***al** doilea an* (ALRT: 167, 170, 209, pct. 386, 399, 551).

De asemenea, în aria formei invariabile **a**, s-au înregistrat, sporadic, formele variabile în construcții care dovedesc confuzie între masculin şi feminin, între singular şi plural: *zilele de sărbători **al** Crăciunului şi **al** Paştilor* (ALRT: 170, pct. 399); *o cumnată de-**al** ghidului* (TD – Nistru: 46).

În majoritatea graiurilor se conservă articolul **a** între un substantiv articulat enclitic şi un determinant de asemenea marcat cazual, realizându-se o articulare dublă, expletivă:

– în Muntenia: *măseaua **a** cățelei* (ALR II, s.n., VI, h. 1588, pct. 762); *la timpu naşterii **a** copiilor* (Gamillscheg 1936: 171, 206; cf. Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVIII);

– în Transilvania: *bărbatu **a** ei* (Şandru 1935: 131; cf. Marin, Mărgărit 2005: LXXIX);

– în Bucovina de nord, Moldova, Basarabia, Transnistria: *Coropca **a** geamului, neamurile **a** căsî* (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 96).

4. ARTICOLUL DEMONSTRATIV (ADJECTIVAL)

4.1. În aria nordică, care cuprinde graiurile crişene, maramureşene, pe cele din nordul Transilvaniei, din Bistrița-Năsăud şi subdialectul moldovenesc (inclusiv Bucovina, Basarabia şi regiunea transnistreană) sunt ocurente formele **cel, cea, cei, cele** (în diferite variante fonetice), selectate de limba literară (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1604–1606, 1608–1609, 1614–1615, 1617–1618).

Forma etimologică de feminin sg. la gen., **cei** „celei” s-a menținut într-o arie compactă în nord-vestul dacoromânei şi, punctual, în subdialectul moldovenesc:

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

*casa femeii **cei** harnice* (ALR II, s.n., VI, h. 1609, pct. 95, 192, 219, 272, 279, 284, 310, 316, 325, 346, 349; 551, 605), iar forma **celei**, analogică după plural, s-a extins în toate graiurile dacoromâne. Varianta **ceal** formează o microarie în Bucovina şi zona Iaşi – Vaslui în interiorul ariei **cel** (ALRM II, s.n., IV, h. 1362, 1363, 1369) (harta 5).

În subdialectul moldovenesc (mai ales în graiurile din Bucovina şi din Basarabia), unde pronumele şi adjectivul demonstrativ au o frecvenţă mare în comunicare, nu se poate face o distincţie clară între *(a)cela, (a)cea* adjectiv demonstrativ şi *(a)cela, cea*, articol demonstrativ: *băiatu **acela** mare / **acela** om*. **Cel, cea** se comportă ca determinative negramaticalizate complet (cf. ALRM, I, II, s.n., h. 264, 280, 281).

4.2. În aria sudică, care cuprinde Banatul, Banatul sârbesc, graiurile transdanubiene, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul şi centrul Transilvaniei, urcând până la nord de Cluj-Napoca (pct. 260, 333, 341), sunt înregistrate formele **ăl** (*al, hăl*), **a** (*ai*), **ăi** (*ai, hăi*), **ăle** (*ale, hăle*) (ALRM, I, II, h. 264; ALR, II s.n., VI, h. 1604; Tratat: 176, 259, 373).

Variantele fonetice **hăl** (masc. sg.), **ha** (fem., sg.), **hei**, *(a)hăi* (masc. pl.) şi **hele** (fem. pl.) se întâlnesc într-o microarie care cuprinde estul Banatului, zona limitrofă din nord-vestul Olteniei, Ţara Haţegului, precum şi vestul podişului transilvan: ***hăl** mic, **hăi** trii pui* (Densusianu 1915: 104, 205; cf. Şandru 1935: 152; Tratat: 176, 259, 373).

> În Ţara Haţegului, forma curentă este **hăl**, în timp ce articolul **cel** se întâlneşte rar (cf. Densusianu 1915: 46). De asemenea, în graiurile sudice au fost înregistrate sporadic şi formele **cel, cea**, în variaţie liberă cu **ăl, a** (cf. ALRR – Munt. şi Dobr., IV, pl. 29, 30).

Variantele sudice au curs în Bihor, Oaş şi Ţara Moţilor, alternând cu articolul demonstrativ **cel**: *cânele ***ăl** mare / **cei** trei câni* (Pavelescu 1945: 116); *regele **ăl** bătrân / **cei** tineri* (Şandru 1934: 211, 215).

4.3. Printre variantele regionale ale articolului demonstrativ este de reţinut forma **ai** pentru fem. sg., atestată în Ţara Făgăraşului în secolul al XIX-lea (v. Neagoe 2011: 172) şi dispersată în aria intracarpatică a seriei **al, a, ai, ale**:

– în vestul judeţului Bistriţa-Năsăud (Istrate, Turculeţ 1971: 202; cf. TDBN: 161);

– în centrul Transilvaniei: *casa la muierea **ai** harnică* (Frăţilă 1982: 127); *boala **ai** seacă* (ALRR – Trans. I, h. 131, pct. 321, 342; cf. ALRT: 145, pct. 334);

– în Crişana: *crucea **ai** mândră* (Pavelescu 1945: 89, 90, 96);

– în Ţara Moţilor: *despicătura **ai** groasă* (Şandru 1934: 209);

– în graiul ungurenilor din nordul Olteniei: *ursoaica **ai** mare* (TDO: 26, pct. 907).

La sud de Dunăre, în zona Vidin – Timoc, a fost înregistrată, de asemenea, forma **ai**: *Pe-**ai** mai mare c-o striga* (Bucuţa 1923: 103).

Aceeaşi formă apare în toponimia din zona Cluj: *Râpa **ai** Mare* (Giuglea 1983: 307).

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

5. ARTICOLUL NEHOTĂRÂT

5.1. Graiurile dacoromâne se diferențiază de limba literară prin variantele fonetice ale articolului nehotărât, ocurente în arii corelative.

În cea mai mare parte a Transilvaniei (cu excepția zonei sud-estice), articolul hotărât masc. sg. are forma **on** (**õ**) (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1571, 1590, 1594; Tratat: 373).

5.2. În graiurile maramureşene de la nord de Tisa, în Țara Oaşului şi, sporadic, în vestul dacoromânei sunt ocurente la nom.-acuz. sg. formele arhaice pentru masc. **unu** (articulat şi enclitic) şi pentru fem. **una**: **unu** *păcurar* (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 96; cf. Zagaevschi 1990: 16); **unu** *domn* (Muşlea 1932: 183); *mă doare* ***una*** *măsea* (ALR II, s.n., VI, h. 1590, pct. 349). Precedat de prepoziții, articolul nehotărât **una** este înregistrat în nord-vestul şi sud-vestul Transilvaniei: *(în mijlocul) la* ***una*** *câmpie* (ALR II, s.n., VI, h. 1594, pct. 105; ALR I, pct. 247, 289, apud DLR s.v.); ***cu una*** *femeie,* ***dintr-una*** *mână, pă la* ***unu*** *capăt* (Muşlea 1932: 213, 218, 221) (harta 6).

La cazurile oblice, în graiuri ale subdialectului moldovenesc, bănățean de nord-est şi muntenesc, circulă forma **uni**, ca în limba veche (cf. Densusianu, HLR: 177): *puii* ***uni*** *aricioace* (ALRT: 209, pct. 551; ALR II, s.n., VI, h. 1590, 1594); regional, determină substantivele feminine nearticulate, fiind unica marcă a cazului oblic: *din cauza* ***unii(a)*** *măsea* (ALR II, s.n., VI, h. 1590, pct. 272, 762; ALR I, pct. 144, 348, 351, 354, 735, 825, 835, 850, 856 apud DLR s.v.).

Printre variantele flexionare ale articolului nehotărât feminin, amintim formele **uniia, unai, unea**: (*din pricina*) ***uniia*** *măsea*; (*le-am dat*) ***uniia*** *fete sărace*; (în mijlocul) ***uniia*** *câmpii* (ALR II, s.n., VI, h. 1590, pct. 95, 362; h. 1592, pct. 531; h. 1594, pct. 272, 886; Udler, Comarnițchi 1976: 216, pct. 38, 128 din ALM; cf. pentru secolul al XIX-lea, Neagoe 2011: 173); (*în mijlocul*) ***unai*** *holdă* (ALR II, s.n., VI, h. 1594, pct. 325) şi **unuia** pentru masc. şi fem., dispărând opoziția de gen: (*la mijlocul*) ***unuia*** *câmpu* ~ ***unuia*** *pădure* (ALR II, s.n., VI, h. 1594, pct. 349).

În graiuri ale subdialectului moldovenesc, inclusiv în cele din Basarabia, la gen.-dat. pl. are curs varianta **unilor**, dublu marcată de prezența prepoziției *la*, analogică după formele flexionare din paradigma articolului şi pronumelor demonstrative *(a)celor*: (*le-am dat drumul*) ***la unilor*** *drumeți* (ALR II, s.n., VI, h. 1583, pct. 531; Udler, Comarnițchi 1976, pct. 94, 143 din ALM).

Menționăm faptul că, în majoritatea graiurilor dacoromâne, sunt preferate formele de nom.-acuz. sg. *un, o* precedate de prepoziții, pentru a marca cazurile oblice.

5.3. La plural, graiurile dacoromâne prezintă trei variante, ocurente în arii corelative: **neşte** în graiurile vestice şi nordice (Densusianu 1915: 95; Şandru 1934: 230; id. 1935: 163; Tratat: 373; Marin, Mărgărit, 2005: 218) şi, rar, în cele sudice (Marin, Mărgărit, 2005: 365; ALRT: 290, pct. 876: DGS, II, s.v., cu varianta de genit. *neştor*, în pct. 743), **nuşte, nuştu** în Țara Moților: *c-o fost arân* ***nuştu***

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

oameni (ALRT: 53, 63, pct. 95; cf. ALRM II, s.n., IV, h. 1328, pct. 95) şi **nişte** în celelalte graiuri dacoromâne (formă adoptată de limba literară).

*

La capătul demersului nostru descriptiv, se impun următoarele concluzii:

Articolul se individualizează, în dacoromână, prin două trăsături importante: p o l i m o r f i s m u l şi c o n s e r v a t o r i s m u l său.

I n v e n t a r u l articolului, la nivel dialectal, cuprinde o mare diversitate de realizări în planul expresiei – consecinţă a varietăţii lui diatopice, precum şi unele evoluţii divergente în raport cu norma supradialectală.

Graiurile dovedesc o libertate mai mare în ceea ce priveşte selectarea articolelor enclitice sau proclitice.

O trăsătură dominantă a tuturor formelor enclitice sau proclitice, atestate în graiuri, este *coexistenţa lor, în raport de variaţie liberă*, iar frecvenţa şi ponderea anumitor particularităţi, în comparaţie cu altele, ocurente în aceeaşi zonă, conferă nota distinctivă unor grupuri de graiuri.

Relevant pentru distribuţia spaţială a formelor şi variantelor articolului este, pe de o parte, numărul particularităţilor regionale (arhaisme şi inovaţii), coocurente, concentrate în graiurile transcarpatine, în contrast ca cele din aria sudică, evident mai unitară, iar, pe de altă parte, stabilitatea caracterului dialectal al unor particularităţi atestate, în aceleaşi zone, pe tot parcursul evoluţiei limbii române.

Sub raport cantitativ, constatăm p r e d i l e c ţ i a s t r u c t u r a l ă a dacoromânei pentru formele flexionare la cazurile oblice, cu articolul definit enclitic, la substantivele comune (şi la cele proprii masculine, nume de persoană, în aria nordică), în pofida menţinerii tendinţei de extindere, de gramaticalizare, a procliticului la toate categoriile de substantive articulabile, tendinţă atestată în secolele precedente.

Articolul definit enclitic la gen.-dat. substantivelor comune (masc. şi neutru) şi proprii masculine de persoană cunoaşte, în arii corelative, trei realizări: **-lui, -lu** şi **-li**.

Din perspectivă morfologică, varianta *-li*, în opoziţie cu celelalte două, nu este admisă de substantivele terminate în *-e*, care sunt articulate obligatoriu cu articolul *-lui*: *câinelui*.

Varianta **-li** circulă în limitele a trei unităţi dialectale: transilvănean, muntenesc şi bucovinean, cu menţiunea că n u c l e u l ariei *-li* se află în zona Munţilor Apuseni, unde se intersectează cu encliticul de pl. *-lo* „lor”: *caii oameni**lo**, şezătoarea vaci**lo*** şi cu procliticile (ocurente la numele proprii masc. şi fem.) **li**: *Mircea **li** Iancu*; *Floricuţa **li** Marie*; **ali**: ***ali** Iacob, **ali** Rafilă*; şi rar, **i**, (pentru fem. nume de persoană): *poala-**i** Sântămărie*.

În fiecare dintre zonele de ocurenţă a celor trei variante menţionate, remarcăm utilizarea fluctuantă, în variaţie liberă, a encliticelor. Raportul de variaţie liberă, semnalat constant constituie însă un element de diferenţiere între graiurile

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

sudice, pe de o parte, unde are curs **-lui** şi sporadic **-li** şi cele vestice şi estice, pe de altă parte, care prezintă simultan un mod de evoluţie atât prin conservare: **-lui**, cât şi altul prin inovare: **-li**, respectiv **-lu**, în estul dacoromânei.

Articolul definit proclitic la gen.-dat. substantivelor comune şi a celor proprii de persoană (masc. şi fem.) are forme identice cu cel enclitic: **lui, lu, li**, dar ariile encliticelor şi ale procliticelor nu se suprapun.

În termeni sintactici, procliticul, indiferent de variantele circumscrise geografic: *lu(i), li*, exprimă gen.-dat. şi al numelor proprii fem., a substantivelor care exprimă un raport de înrudire, extinzându-se (nu exclusiv) şi la substantivele comune (masc., neutru şi fem.), (in)animate şi (ne)articulate, precum şi la unele categorii de pronume etc. Fenomenul are caracter popular. Aria sudică a subdialectului bănăţean (punctual şi alte graiuri) se distinge prin utilizarea procliticului *lu* la substantivele (in)animate nearticulate, tendinţă evidenţiată în studiile de dialectologie ca trăsătură diagnostică: ***lu*** *copil****, lu*** *cruce,* ***lu*** *grâu*. Fenomenul se întâlneşte frecvent şi în graiurile insulare din Ucraina care manifestă mai accentuat predilecţia pentru caracterul analitic al declinării nominale.

În comparaţie cu aria sudică, graiurile nordice (în special, vestul podişului transilvănean) prezintă mai multe modalităţi formale pentru flexiunea numelor proprii masc. şi fem. de persoană.

Constatăm, pe de o parte, preferinţa pentru formele sintetice cu articolul enclitic la substantivele pentru care s-au impus, în limba literară, cele cu articolul proclitic: *Ion Dumitru****lui****, Petru Cost****ii****, Maria Ilen****ei***, iar, pe de altă parte, în arii restrânse, punctuale sau dispersate, formele proclitice distincte pentru masc.: **al**: *al Somoş* (în Bihor, sudul Transilvaniei, rar în Basarabia şi Bucovina); **ai**: *ai Moisî* (în sudul Transilvaniei), iar pentru fem.: **i, ii (îi)**, **a i**: *Dumitru* ***ii*** *Ane* (în Maramureş, nord-vestul Transilvaniei, Bistriţa-Năsăud şi în toponime din Basarabia şi nord-vestul Olteniei). Procliticul **ali** s-a extins de la masc. la fem., la numele de rudenie şi la pronume: ***ali*** *Rafilă,* ***ali*** *soacră,* ***ali*** *astuia* (în Munţii Apuseni, în graiurile din Ungaria şi, punctual, în vestul Transilvaniei).

Construcţiile, echivalente funcţional şi semantic, apar fie în arii corelative, fie în aceeaşi arie şi la acelaşi vorbitor, cu observaţia că una dintre formele selectate, coocurente, predomină ca frecvenţă în raport cu alta şi ar putea fi considerată relevantă pentru graiurile respective: *Ion Dumitru****lui*** */ Ion a(l) Dumitru****lui*** */ Ion* ***li*** *Dumitru; Mircea* ***li*** *Iancu Ursu****lui*** */* ***ali*** *Ţâli* ***lu*** *Ficoratur* etc.

Prezenţa acestor construcţii într-o anumită arie dialectală are un caracter aleatoriu, imprevizibil, şi nu se supune unei reguli anume.

În ariile (maramureşeană şi în nordul Munţilor Apuseni) unde s-a conservat articolul proclitic fem. **i** la numele proprii de persoană se menţine opoziţia de gen: masc. **lu / li** şi fem.: **ai, ii, i**: *Cuţa* ***lu*** *Pătraş* ***i*** *Aniche*.

Distribuţia mărcilor de determinare, exprimată prin articolul hotărât, prezintă în dacoromână, ca şi în limba veche, fenomenul de redundanţă prin repetare: *i zice* ***lu*** *miru****lu****,* ***ali*** *Tranu****lui****,* ***lu hăi*** *bogaţi*. Construcţia, ocurentă sporadic în majoritatea

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

graiurilor, arată dinamica procesului de gramaticalizare a procliticului, neîncheiat în graiurile contemporane.

Articolul posesiv (genitival) şi cel demonstrativ (adjectival) fac parte dintre elementele luate în considerație invariabil drept particularități regionale în descrierea morfologiei unităților dialectale şi implicit în împărțirea dacoromânei în două grupuri de graiuri: nordic, respectiv, sudic.

Arii corelative nord-sud formează şi variantele fonetice ale articolului nehotărât: la masc. sg. **on** / **un** şi la pl. **neşte** (**nuşte**) / **nişte**.

În arii mai mult sau mai puțin extinse, uneori punctuale şi întotdeauna în raport de variație liberă cu celelalte atestări ale encliticului şi ale procliticului, inventarul articolului include numeroase *particularități arhaice*. Ca în secolele precedente, se conservă dialectal:

– articolul enclitic de nom.-acuz. sg., la numele comune (la masc. şi neutru) şi la cele proprii de persoană: **-(u)l**: *urs**ul**; Creț**ul*** (în Țara Moților, Bucovina de nord, Transnistria şi în graiurile transdanubiene);

– desinența de gen.-dat. sg., nemodificată în contact cu articolul la substantivele fem., aparținând clasei de flexiune *-ă / -e*; *-e / -i*: *tărâță**ei*** (sporadic, în graiuri ale subdialectului maramureşean şi în cele de pe malul stâng al Nistrului);

– terminațiile **-ei**, **-ii** (**-îi**), ca în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea: *țăr**ei**, bisseric**ei** / bisseric**ii**, nopț**îi***, ocurente în graiurile din Transilvania şi în cele moldoveneşti din stânga Prutului. În celelalte arii dialectale, grupul desinență + articol s-a transformat într-un singur element, **-i** sau **-î** (în funcție de caracterul dur al consoanei precedente): *boii pop**i**, stâlpu porț**î***;

– forma etimologică a articolului demonstrativ fem. genitiv **cei**: *casa femeii **cei** harnice*, curentă astăzi într-o arie compactă din nord-vestul Transilvaniei (în restul teritoriului dacoromân s-a impus forma analogică **celei**, devenită normă şi pentru limba literară);

– forma articolului nehotărât de nom.-acuz. sg. **unu** (masc.): ***unu** păcurar* şi ***una*** (fem.): ***una** măsea* (în graiul maramureşean de la nord de Tisa şi, sporadic, în nord-vestul Transilvaniei.

Din punct de vedere sintactic, remarcăm conservarea (nu exclusiv) a unor construcții arhaice privind prezența sau omiterea articolului definit enclitic în toate graiurile dacoromâne:

– articularea enclitică a substantivelor fără o determinare atributivă şi precedate de prepoziții: *păntru marhăle*; menținerea adjectivului în formă articulată, precedat de articolul demonstrativ: *omu **cela bunu***;

– nearticularea substantivului urmat de un determinant în genitiv: ***vâr** limbii* sau în construcții cu *tot, toate*: *în **toate părți***;

– absența mărcilor flexionare la substantivele cu funcție atributivă: *în timpu **cositu***.

Relevant pentru structura articolului în dacoromână este *stabilitatea caracterului dialectal* al unor particularități, menținută pe tot parcursul evoluției

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

limbii române, precum şi bogăţia şi varietatea formelor – *arhaisme* şi *inovaţii* – coocurente, unele aflate în arii corelative.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Atanasov 2002 = Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

M. Avram *et alii* 2007 = Mioara Avram *et alii, Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, de Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, I. Rizescu, Laura Vasiliu. Coordonator Mioara Avram, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Bucuţa 1923 = Emanoil Bucuţa, *Românii dintre Vidin şi Timoc*, cu un adaus de documente, folklor, glosar, fotografii, hărţi de ..., Bucureşti, Editura Cartea Românească.

Cazacu 1966 = B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Densusianu 1915 = Ov. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti.

Densusianu, HLR II = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome second, *Le seizième siècle*, Paris, 1938.

Densusianu 1968 = Ov. Densusianu, *Opere*, I, *Lingvistică, Scrieri lingvistice*. Ediţie îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, cu o prefaţă de B. Cazacu, Bucureşti, Editura pentru Literatură.

DGS II = *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I, 2009; II, 2010; III, 2011. Coordonator: Maria Marin, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Diaconescu 1970 = Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, Editura Academiei.

Drăganu 1928 = N. Drăganu, *Formele de dativ şi genitiv cu **ali** şi **al** prepus în dacoromână*, în RF, II, p. 308–314.

Frăţilă 1982 = V. Frăţilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe Valea inferioară a Târnavelor*, Timişoara.

Frăţilă 2006 = Vasile Frăţilă, *Graiul de pe Târnave. Texte şi glosar*, Blaj, Editura Astra.

Frâncu 2009 = C. Frâncu, *Gramatica limbii române (1521–1780)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg.

Gamillscheg 1936 = E. Gamillscheg, *Die Mundart von Şerbăneşti – Tituleşti (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea)*, Jena und Leipzig.

Gheţie, Mareş 1974 = Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei.

Gheţie *et alii* 1997 = Ion Gheţie *et alii, Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheţie, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Giuglea 1983 = George Giuglea, *Cuvinte româneşti şi romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*. Ediţie îngrijită, introducere, bibliografie, note şi indice de Florenţa Sădeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Iancu 1964 = V. Iancu, *Cu privire la morfosintaxa articolului*, în LR, XIII, 6, p. 553–556.

Iancu 1983 = Victor Iancu, *Cu privire la articularea numelor de persoană în graiurile dacoromâne*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, Cluj-Napoca, p. 34–45.

Istrate, Turculeţ 1971 = G. Istrate, A. Turculeţ, *Cercetări dialectale în judeţul Bistriţa-Năsăud*, în FD, VII, p. 189–227.

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

Lacea 1923 = C. Lacea, *Genitive feminine formate cu articolul prepozitiv*, în DR, III, p. 798–799.
Lacea 1927 = C. Lacea, *Codicele Puşcaşul*, în RF, I, 1, 2, p. 67–85.
Lăzărescu, Neagoe 1978 = Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, *Contribuţia ALM şi a Textelor dialectale moldoveneşti la cunoaşterea stadiului actual al graiurilor româneşti*, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, vol. 2, Roma, Editura Nagard, p. 107–123.
Marcović 1969 = Ratomir Marcović, *Texte dialectale din Homolje (R.S.F. Iugoslavia)*, în FD, VI, p. 187–200.
Marin, Mărgărit, Neagoe 1998 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri româneşti din Ucraina şi Republica Moldova*, în FD, XVII, 69–155.
Marin, Mărgărit, Neagoe 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri româneşti din afara graniţelor ţării*. Conferinţele Academiei Române. Ciclul Limba română şi relaţiile ei cu istoria şi cultura românilor, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Marin 2000 = Maria Marin, *Elemente arhaice sau învechite în morfosintaxa graiurilor româneşti din Ungaria*, în FD, XIX, p. 197–209.
Marin, Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. Bucureşti, Editura Academiei Române.
Mărgărit 2001 = Iulia Mărgărit, *Construcţii cu **alde** în graiurile munteneşti*, în LR, L, 5–6, p. 276–293.
Mărgărit 2006 = Iulia Mărgărit, *În legătură cu originea particulei **alde** (pe baza graiurilor româneşti din Bulgaria)*, în LR, LV, 1–2, p. 103–112.
Moldovan 1984 = Dragoş Moldovan, *Aspecte ale interferenţei sistemelor toponimice: toponimele descriptive cu articol definit proclitic,* în *Omagiu G. Istrate*, Iaşi, p. 295–311.
Moroianu 1931–1932 = Elena Moroianu, *Din Ţinutul Săcelelor*, II, în GS, V, p. 10–49.
Muşlea 1932 = I. Muşlea, *Cercetări folklorice în Ţara Oaşului*, în AAF, I, p. 117–241.
Neagoe 1987 = Victorela Neagoe, *De la oral la scris. Reflecţii pe marginea documentelor dialectale*, în An. ICED, seria A, 6–7, Comunicări 1984–1985, Bucureşti, p. 305–319.
Neagoe 1992a = Victorela Neagoe, *Consideraţii privind poziţia graiului din Ţinutul Pădurenilor (Hunedoara) în ansamblul dacoromânei*, în FD, XI, p. 77–86.
Neagoe 1992b = Victorela Neagoe, *Aspecte ale morfosintaxei graiului din Ţara Moţilor*, în FD, XI, p. 161–167.
Neagoe 2000 = Victorela Neagoe, *Consideraţii asupra graiului din Apşa de Jos, raionul Teacev, Regiunea Transcarpatică (Ucraina)*, în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, Bucureşti, p. 30–41.
Neagoe 2011 = Victorela Neagoe, *Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne în secolul al XIX-lea*, în LR, LX, 2, p. 162–176.
Neagoe, *Apuseni* = Victorela Neagoe, *Texte dialectale. Ţara Moţilor* (manuscris).
Neagoe, Mărgărit 2006 = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. Bucureşti, Editura Academiei Române.
Nestorescu 1996 = Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.
Papahagi 1925a = Tache Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti.
Papahagi 1925b = Tache Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni*, în GS, 2.1, p. 22–89.
Pavelescu 1945 = Gh. Pavelescu, *Cercetări folklorice în sudul judeţului Bihor*, în AAF, 7, p. 35–122.
Păcală 1915 = V. Păcală, *Monografia satului Răşinariu*, Sibiu.

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

Petrovici 1929 = E. Petrovici, *Nume proprii de bărbaţi articulate*, în DR, V, 1927–1928, p. 579–583.
Petrovici 1935 = E. Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului (Banat)*, în AAF, 3, p. 25–158.
Petrovici 1939 = E. Petrovici, *Folclor de la moţii din Scărişoara*, în AAF, 5, p. 111–175.
Petrovici 1988 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. II. *Introducere*, Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca.
S. Pop 1941 = Sever Pop, *Importanţa graiului românesc din Bucovina, Basarabia şi regiunea transnistreană*, în „Revista Fundaţiilor", VIII, nr. 8–9, p. 424–436.
R. Sp. Popescu 1970 = Radu Sp. Popescu, *Forme vechi de articol în onomastica Gorjului*, în „Lucrări ştiinţifice", [vol. IV], seria B, Oradea, p. 383–385.
R. Sp. Popescu 1980 = Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
Procopovici 1927 = Al. Procopovici, *Din istoria pronumelui în limba românească*, în RF, I, 233–267.
Puşcariu 1934 = Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, IV, în DR, VII, 1931–1933, p. 459–463.
Puşcariu 1938 = Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, VI, în DR, IX, 1936–1938, p. 403–449.
Puşcariu 1974 = Sextil Puşcariu, *Postpunerea articolului românesc*, în *Cercetări şi studii*, Bucureşti, Editura Minerva, p. 436–459.
Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968.
Roşca 1978 = Nuţu Roşca, *Particularităţi ale articolului în onomastica din comuna Bârsana (jud. Maramureş)*, în LR, XXVII, 3, p. 321–326.
Saramandu 2005 = Nicolae Saramandu, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Şandru = Dumitru Şandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*. 1933 – I. *Bessarabie*, în BL, 1, p. 89–107; 1934 – II. *Pays de Motzi*, în BL, 2, p. 201–237; 1935 – III. *Lăpuşul de Sus (d. Hunedoara)*, în BL, 3, p. 113–177; 1936 – IV. *Le Bihor*, în BL, 4, p. 120–179; 1937 – V. *Vallée de l'Almăj*, în BL, 5, p. 125–189; 1938 – VI. *District de Năsăud (Nord-Est de la Transylvanie)*, în BL, 6, p. 173–230.
Şandru 1998 = D. Şandru, *Graiul românesc de peste Nistru*, în FD, XVII, p. 185–200.
Şandru, Brânzeu (1931–1932; 1933–1934) = D. Şandru şi F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina*. [I], II, în GS, 5, p. 300–350; 6, p. 193–247 şi Bucureşti, 1934.
TD – Nistru = *Graiuri româneşti de la est de Nistru. Texte dialectale şi glosar*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.
Teaha 1961 = T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti.
Tiugan 1973 = M. Tiugan, *Note morfosintactice (pe baza volumului al VI-lea al ALR, serie nouă)*, în FD, VIII, p. 187–201.
Tratat = *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator: Valeriu Rusu, Craiova 1984.
Turculeţ 1984 = A. Turculeţ, *Articolul **lui** în graiurile dacoromâne*, în *Omagiu Gavril Istrate*, Iaşi, p. 365–389.
Udler, Comarnițchi 1976 = R. Udler şi V. Comarnițchi, *Dialectologia moldovenească*, Chişinău, Editura Lumina.
Vlad 1983 = Sabin Vlad, *Forme de genitiv plural în -(i̯)o = i + lor*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, p. 414–418.

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

Vulpe 1973 = Magdalena Vulpe, *Observaţii asupra sintaxei graiului din zona „Porţile de Fier”*, în C. Cohuţ, Magdalena Vulpe: *Graiul din zona „Porţile de Fier”*, I. *Texte. Sintaxă*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 353–393.
Vulpe 2004 = Magdalena Vulpe, *Opera lingvistică*, I. *Dialectal, popular, vorbit*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
Zagaevschi 1990 = V. Zagaevschi, *Studii de gramatică dialectală comparată*, Chişinău.

LA MORPHOSYNTAXE DE L’ ARTICLE DANS LES PARLERS DACOROUMAINS ACTUELS

RÉSUMÉ

L’auteur présente une synthèse concernant l’inventaire, la distribution spatiale et certaines particularités syntaxiques de l’article au niveau dialectal, à partir des bases de données dialectales comprises dans des recueils de textes auxquelles viennent s’ajouter les données offertes par les atlas linguistiques.

Dans les parlers (dacoroumains) contemporains, l’article est caracterisé par deux traits importants: son statut polymorphe et conservateur, qui est une conséquence de sa variété diatopique.

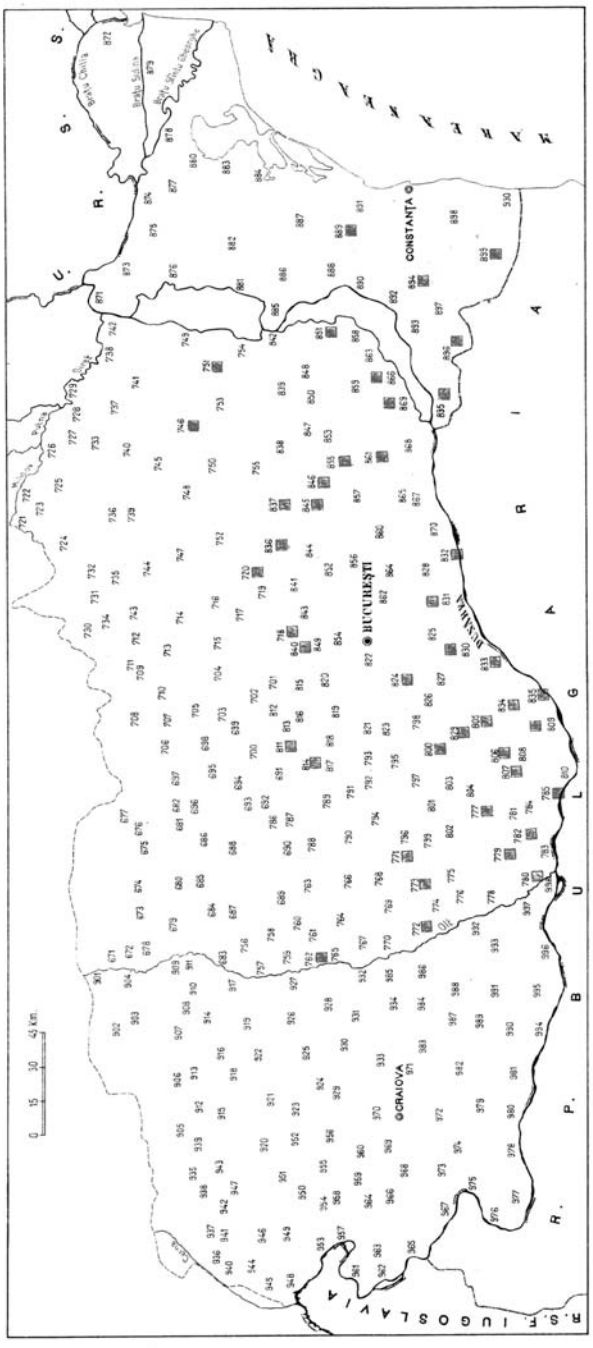
On remarque que les patois septentrionaux, par comparaison à ceux du sud, maintiennent, d’une part, certains traits archaïques dans le cadre de la flexion des noms propres de personnes (prénoms et patronymes), alors que d’autre part, ils concentrent le nombre le plus élevé de formes et de variantes de l’article, qui sont cooccurrentes, dans la totalité des cas.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Bucureşti

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

HARTA 1

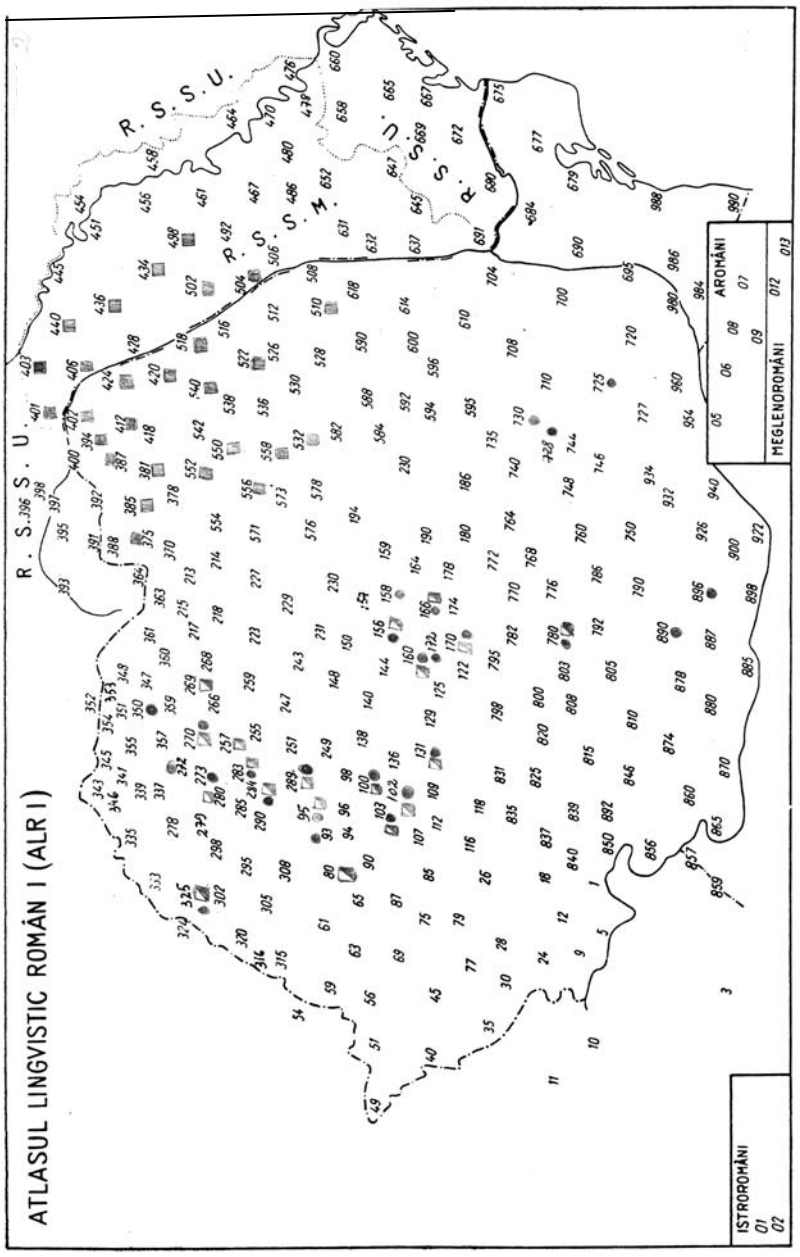
NALR - OLTENIA, MUNTENIA ȘI DOBROGEA

băiatul ăla marele
fata aia mică

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

HARTA 2

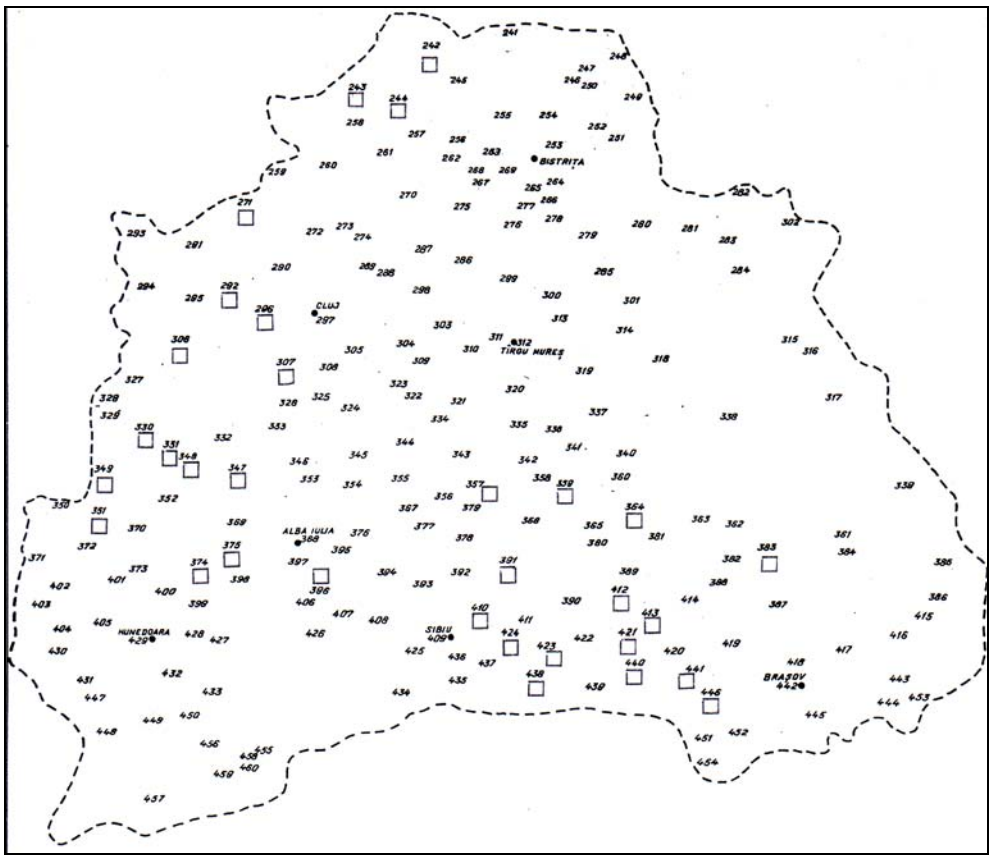
BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

HARTA 3

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI – TRANSILVANIA

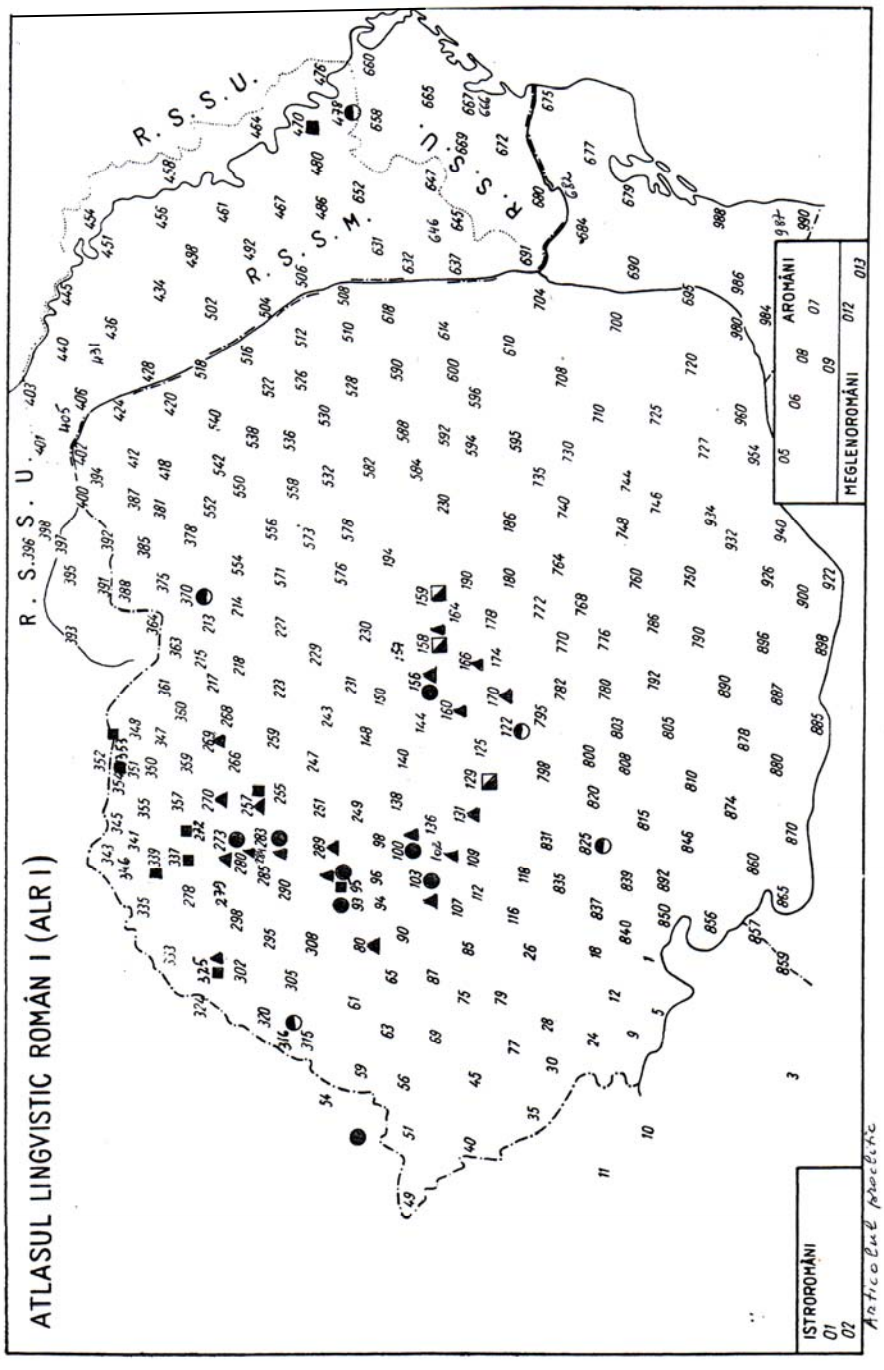
Vol. I, h. 6,50; vol. III, MN, pl. 60

Articolul enclitic de genitiv -li

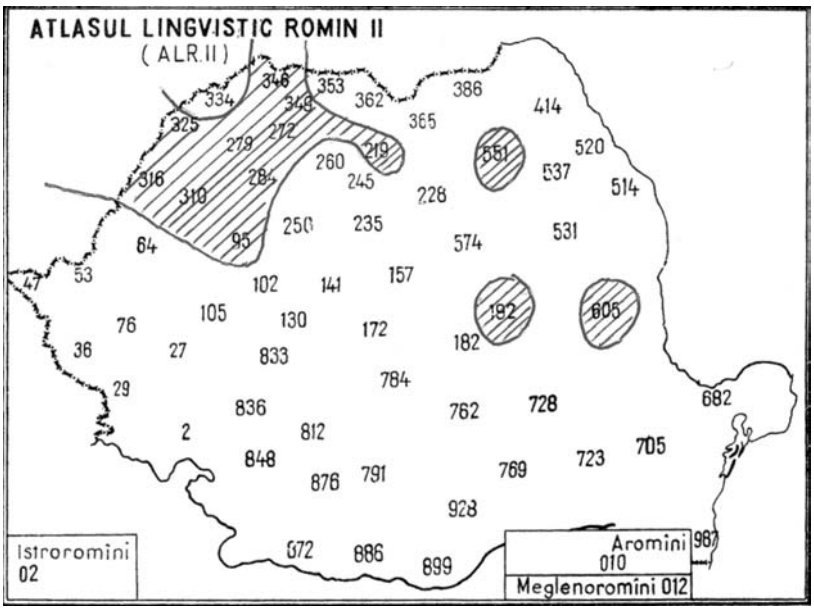
BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

HARTA 4

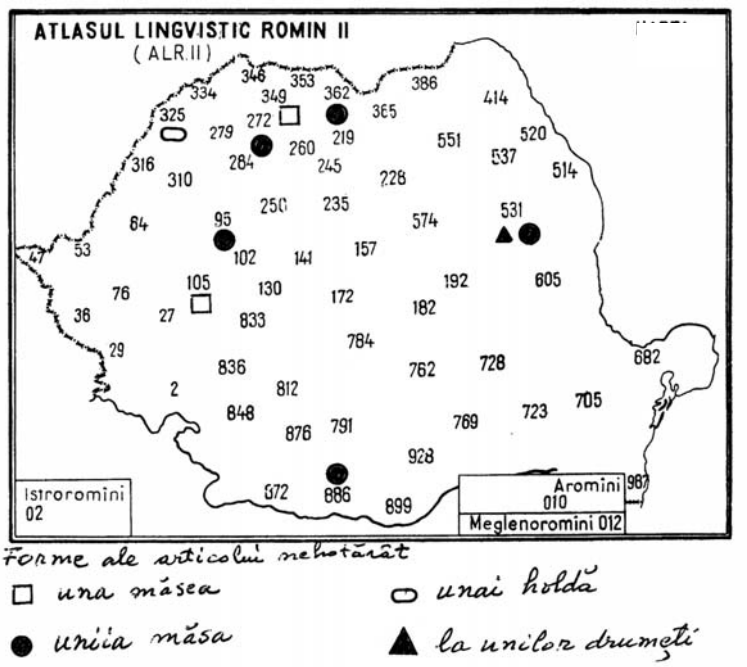
BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)

HARTA 5

Articolul demonstrativ de gen. – dat. fem. *cei* „celei”.

HARTA 6

BDD-A15317 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:00 UTC)